

dolini ali v Črnem grabnu segla do Motnika oziroma do Trojan, zakaj se savinjščina pri Mozirju nenadoma prelomi v zgornjesavinjski dialekt, zakaj tolminščina na jugu ni segla preko Doblarja, zakaj so po vsej srednji soški dolini ohranjeni izredno stari razvojni stadiji nekaterih glasov, stadiji, ki se tako onstran Doblarja v smeri proti Mostu na Soči kakor tudi v okolici Solkana nenadoma izgube in jih nadomeste razvojno mnogo mlajši glasovi itd., itd.

Taka in podobna so vprašanja, ki jim mora dialektolog posvečati prvenstveno pozornost, ki pa jih lahko zanesljivo reši samo s pomočjo zgodovine in drugih sorodnih znanstvenih panog.

I

DIALEKTIČNA PODOBA ZGORNJE SAVSKE DOLINE

V jezikovnem pogledu nenavadno zanimiva je zgornja savska dolina od Jesenic do Rateč. Znano je, da je bil ta predel slovenske zemlje naseljen kasneje kot Gorenjska do Jesenic. »Od tu navzgor pokrivajo dolino še veliki gozdovi. V doline Karavank prvi Slovenci še ne prodirajo. Preko njih ne segajo v prvih stoletjih zveze s Slovenci na Koroškem, tako da pota preko Podkorena in Ljubelja nimajo v zgodovini slovenskega naseljevanja v prvem razdobju znatnejšega pomena« (dr. M. Kos, Zgod. Slov., str. 41). Danes pa imamo tu močna naseljena središča v *Hrušici*, na *Dovjem* in v *Mojstrani*, v *Rutah*, *Kranjski gori*, *Podkorenu* in *Ratečah*. Vse te vasi so področje mlajše kolonizacije, nedvomno pa je starost njihovega nastanka dokaj različna. Že zato je zanimivo pogledati, kakšna je danes dialektična podoba tega predela.

Začnimo pri Ratečah. Rateče so bile nedvomno naseljene s Koroškega podobno kot Kanalska dolina, kajti rateški govor je še danes tipičen koroškoziljski govor, ki ga cela vrsta pojavov veže na to dialektično bazo in hkrati loči od gorenjskega dialektičnega območja. Tu predvsem še vedno slišimo značilno ziljsko naglaševanje akutiranih dvozložnih in večzložnih besed s toničnim viškom in stranskim poudarkom na zadnjem zlogu: *zbi^ozdā*, *gní^ozdā*, *trí^otā*, *dě^uatā*, *u kótlā* itd. Tu imamo še vedno opraviti z značilno, zlasti ziljščini lastno intenzivno labialno artikulacijo, zaradi katere prehaja psl. *u* pred palatali v *b*: *č^uabě^kkā*, *sm^u bídū*, *drí^obe*, *bí^om*, *bí^otār*, *nebě^stā* itd. Zlasti pa moram poudariti, da psl. *ě* tu reflektira bodisi kot *ī^o* bodisi kot *ē*, odvisno od tega, ali je bil stalno dolg ali pa akutiran. To pa je ravno posebnost slovenskih obrob-
nih govorov in seveda tudi ziljščine, medtem ko je gorenjščini popolnoma

neznana: *mlí^okā*, *sní^oχ*, *stí^onā*, *strí^oχā*, *zbi^ozdā*, *gní^ozdā* — *létā*, *déuā*, *sémē*, *répā*, *mlétā*, *déuatā*, *tərpétā* itd. Tudi psl. *ě* in *ǫ* reflektirata v Ratečah tako kot na zahodnem Koroškem oziroma na Zilji, namreč kot *i^o*, *ū^o* (-*ū*): *pī^oč*, *šī^ost*, *kaī^osa*, *ježí^osa*, *učī^osa*, *drebi^osa*, *jesī^on*; *nū^os*, *rū^oχ*, *mū^ost*, *nū^oč*, *stū^oχ*, *zgū^on*, *kaū*, *masū*, *uakū*, *uxū*, *jegū* itd.

Refleksi za psl. nosnike ter za psl. polglasnika v dolgih zlogih prav tako vežejo rateški govor na koroško ziljščino. Tako kot tam slišimo tudi tu še danes široke zastopnike za psl. *ē* in *ō*, za psl. polglasnik v dolgih zlogih pa proti gorenjskemu *ā* rateško-koroški *ē*: *glédāu*, *pēt*, *rēp*, *zēc*, *préstā*, *žebētac*, *telētac*; *zōf*, *mōš*, *gōbā*, *mōkā*, *z manō*, *s tbō*; *dēn*, *mēχ*, *uēs*, *mēsā*, *žénām*, *térām* itd.

Celo štetje z *-red* namesto gorenjskega *-deset*, ki je za zahodno koroščino in tudi rezijanščino tako značilno, poznajo v Ratečah najstarejši ljudje, kajti nekdanj je bilo tu povsem navadno.

To so samo nekatere najvažnejše jezikovne značilnosti rateškega govora, da oblikovnih, leksikalnih in drugih posebnosti niti ne omenjam. Toda že te zgovorno pričajo, da je rateščina koroški govor, da so bile Rateče naseljene s Koroškega in da so bile v preteklih stoletjih prometno in kulturno usmerjene predvsem na Ziljo in Koroško sploh, kajti starejše gorenjske inovacije Rateč ne dosegajo.

Posebej hočem poudariti samo še dva pojavi, ki sta za rateški govor zelo značilna: popolno akanje in rateški zastopniki psl. velarov pred palatalnimi vokali (sek. palat. velarov!). Prvi pojav, namreč akanje, je, tako se mi vsaj zdi, samonikel, lokalni in mlad zahodnogorenjski pojav, ki je prav v Ratečah dosegel najširši razvoj in verjetno ni vezan na koroško izoglosno središče: *pat strīōχa*, *karītā*, *kapītā*, *palénā*, *mlí^okā*, *šīuā*; *bərūāk*, *bəsāk*, *kān*, *strāp*, *gəmnā*, *škāf* itd. To velja verjetno tudi za rateški pojav: *ou*, *ol*, *l* > *ō*: *pōštār*, *damō*, *pōne*, *zapōne*, *pōχ*, *mōzām*, *mōst*, *wōk* itd.

Sek. palatalizacija psl. velarov, ki je skupna koroščini in gorenjščini (povezujem jo s splošno palatalno usmerjenostjo teh dveh dialektičnih baz in z njo zvezanim premikom artikulacije glasov naprej, prim. še *-d* > *-d̥* itd.), je v rateščini ostala na pol poti. Tu imamo namreč še danes za *k* pred palatali *t* ali *t̥* namesto koroško-gorenjskega *č*, medtem ko je *g* > *j* kot v koroščini ali gorenjščini. Če upoštevamo, da sta tudi *t* in *n* še ohranjena, lahko trdimo, da je rateški govor na razvojno starejši stopnji kot ziljščina ali gorenjščina. To si razlagam s tem, da so bile Rateče, čeprav povezane s Koroško, vendarle do neke mere izolirane, saj leže tostran Karavank, Kanalska dolina pa zaradi maloštevilnosti ta-

mošnjih Slovencev tudi ni mogla biti iniciator bogvekako močnih novih razvojnih impulzov. Zato je razumljivo, da se v rateški govorici danes odražajo predvsem podedovane koroške razvojne tendence, medtem ko so se mlajši pojavi s Koroškega v Rateče le polagoma in počasneje širili. Gorenjske inovacije pa v starejšem času Rateč niso dosegale zato, ker je med Gorenjsko in Ratečami bil širok in slabo poseljen gozdnat teren.

Posamezni koroški pojavi se širijo v savski dolini še preko Rateč na Podkoren, Kranjsko goro, Srednji vrh, Rute (Gozd-Martuljek) vse do Belice. To področje ima sploh enako govorico. Značilno zanjo je to, da se poleg še koroških dialektičnih potez že uveljavljajo tudi druge, ki so gorenjske. Zastopniki psl. nosnikov so n. pr. še na vsem tem področju široki vokali $\bar{e}$ in $\bar{o}$, ki se jasno ločijo od refleksov ostalih e-jevskih in o-jevskih vokalov, medtem ko prava gorenjščina te razlike ne pozna. V ilustracijo navajam samo po nekaj primerov: *glēdam, glēdāu, pēst, imē; mōkā, na mōfē, u kōtō, mōš, zōf, gamōp* (Podkoren); *trēsēm, uēžēm, sm glēdauā, zōf, gōbā* (Kranjska gora). Tudi zastopnik za psl. polglasnika v dolgih zlogih je tu še vedno $\bar{e}$ proti gorenjskemu $\bar{a}$: *dēn, uēs, na uēsē, mēχ, mēsā, žēnān, tērēm* (Podkoren — Kranjska gora — Rute).

Pač pa tu ni več sledu o dvojnih refleksih za psl. $\bar{e}$ niti ne o koroško-rateških refleksih za $\bar{e}$ in $\bar{o}$. Namesto njih imamo v vseh treh primerih gorenjske $\bar{e}$ in $\bar{o}$. Samo podkorenski $\bar{u} < \bar{o}$ kaže še vedno na koroško zastopstvo. Nekaj primerov naj to stanje ponazori: *mlēkō, mlēk, snēχ, svēčā, na svēčē, strēχa, na strēχē, lētō, drūχ lētō, dēu, brēzā, na brēzē; nōs, rōχ, nōč, bōs, pēč, šēst, senū, sūχ senū* (Podkoren — Kranjska gora — Rute).

Preko vsega tega terena so se raztegnili še nekateri drugi rateško-koroški pojavi: akanje v kratko akcentuiranih, predtoničnih in deloma tudi posttoničnih odprtih zlogih; $\bar{l} > \bar{o}$, $t, \chi < k$ in $\chi; l, n$; značilna koroška akcentuacija itd.

Rateško-koroški $b < v$ pa se preko Rateč ni raztegnil, marveč slišimo že v Podkorenu spet v , oziroma proti rateškemu $-vi- > -b- (-p-)$ podkorensko-kranjskogorski in dovški $-vi- > -i-$ (*prábū, práblā; práiū, napráiū* itd.).

Težko je iz dialektičnega stanja, o kakršnem sem tu govoril, nedvomno in zanesljivo sklepati na smer oziroma izvor naselitve področja med Podkorenem in Kranjsko goro, da o Rutah, ki so kolonizacijsko mlajše, sploh ne govorim. Toda že položaj teh krajev kakor tudi bližina večjih središč (kulturnih in gospodarskih) onstran Karavank govōrita za to, da so ne glede na to, od kod so prvotni prebivalci teh krajev prišli,

vsekakor gravitirali na sever in ne na jug. Tu jim je bilo vse bliže in vse laže ter hitreje dostopno, čeprav so bile vmes Karavanke. Mislim pa, da si je težko razložiti zlasti podkorensko-kranjskogorski $\bar{e} < \bar{a}$, $\bar{a}$, ne da bi računali z naselitvijo teh krajev s koroške strani. Če slišimo danes kljub temu na tem področju nekatere bistvene gorenjske reflekske, si jih razlagam z močnim kasnejšim gorenjskim prilivom prebivalstva, ki se je pomešalo s prvotnimi koroškimi prebivalci in ustvarilo nekaj jezikoven dialektični kompromis med gorenjščino in koroščino, v katerem so se obdržale samo najbolj izrazite že izobražene koroške dialektične poteze ($\bar{a} > \bar{e}$, akcentuacija, zastopstvo psl. nosnikov itd.), medtem ko so se ostale izgubile v poplavi gorenjskih dialektičnih inovacij, kolikor so bile že izobražene ($\bar{e} > \bar{e}/\bar{i}^o$; $\bar{o} > \bar{u}^o$, $\bar{e} > \bar{i}^o$ itd.).

Če potujemo iz Kranjske gore preko Rut po savski dolini navzdol, opazimo, da tipični koroški dialektični pojavi, to je taki, ki niso skupni koroščini in gorenjščini, vse bolj pojemajo, dokler nekako v Belici ne zamro. Dovje in Mojstrana govorita že gorenjščino, vendar pa se v dveh izredno značilnih pojavih ločita tako od gorenjščine kakor tudi od sosednjih zahodnogorenjsko-koroških govorov. Ta dva pojava sta dovško-mojstranska refleksa za psl. $\bar{e}$ in $\bar{o}$, namreč $\bar{e}\bar{i}$ in $\bar{o}\bar{u}$. Preden preidem k obravnavi in razlagi teh dveh refleksov sredi gorenjskega dialektičnega ozemlja, hočem navesti najprej nekaj zadevnega dialektičnega gradiva:

snēix, brēix, gnēizd, mlēik, strēixa, brēiza, svēiča, cēista, srēida, vēitar, želēiz; nōuč, rōux, bōux, nōus, kōust, bōus, mōus, mōuč, gospōut (Dovje); *lēit, lēita*, -z *lēitmi*, *svēit, slēip, želēizn̄k, orēixar, človēika, lēis, medvēid, mlēist, pēite, p̄artēip̄at, dēival, dēimale, skrēigal, oslēipu, jēidu, vēm, vēidu, sēiku, sēikle, zbolēiva, imēil; nōuč, mōuč, bōux, na mōudo, slōu, lepōu, gr̄dōu* itd. (Mojstrana).

Refleksa $\bar{e}\bar{i}$ in $\bar{o}\bar{u}$ iz $\bar{e}$ in $\bar{o}$ sta razvojno na tem področju nemogoča, ker izhajata iz bistveno drugačne osnove kot gorenjska $\bar{e}/\bar{o}$ ali koroška $\bar{i}^o/\bar{u}^o$. Ta dva refleksa sta na Slovenskem znana samo po Štajerskem in v vzhodni dolenjščini. Zato dovško-mojstranska $\bar{e}\bar{i}$, $\bar{o}\bar{u} < \bar{e}$ in $\bar{o}$ zgovorno in nedvomno pričata o tem, da so v ta dva kraja prišli kolonisti bodisi iz osrednje Štajerske, bodisi z Dolenjskega. Iz katerega od teh dveh dialektičnih področij so kolonisti Dovjega in Mojstrane dejansko prišli, pa lahko povedo samo zgodovinski podatki.

Po ustnih podatkih, ki mi jih je dal prof. dr. Milko Kos, sta bila Dovje in Mojstrana naseljena že zelo zgodaj, vendar pa ne tako kmalu kot ostala Gorenjska do Jesenic (gl. tudi Kos, Gradivo III, št. 85, str. 55). Zgodovinsko izpričano je, da sta bila Dovje in Mojstrana fevd brižinskih

škofov, ki so imeli obsežna posestva tudi po vzhodnem Dolenjskem, med spodnjo Krko in Mirno, medtem ko jih po slovenskem Štajerskem niso imeli. (Gl. dr. Milko Kos, Zgod. Slov., str. 141, 151.) Ker pozna vzhodna dolenjščina enake reflekse za *ê* in *ð* kot ta dva gorenjska kraja (glej Ramovš, Hist. gram. VII, 124—125), se sama po sebi vsiljuje misel, da sta dovški in mojstranski *ēi* in *ōu* po vsej verjetnosti dolenjska refleksa za *ê* in *ð*, ki so jih na gorenjski teritorij zanesli brižinski kolonisti iz teh dolenjskih krajev. Kdaj in v kakšnih okoliščinah se je to zgodilo, je zgodovinsko vprašanje. Kot dialektolog lahko rečem samo to, da dovško-mojstranski *ēi* in *ōu* še ne pričata za to, da so bili Dolenjci prvi ali edini naseljenci teh dveh vasi. Lahko so bili prvi, lahko pa so bili tudi kasnejši, vsekakor pa številnejši kot Gorenjci ali Korošci, kajti sicer si je težko misliti, da bi Gorenjce v prvem času asimilirali in jim jezikovno vtisnili svoj pečat, ki se je vsaj deloma ohranil še do danes. Šele kasnejša močna kolonizacija Gorenjcev je prvotni dolenjski govor Dovjega in Mojstrane prekrila z gorenjskimi dialektičnimi pojavi. Mlajši rod refleksov *ēi* in *ōu* ne govori več dosledno. Odločilna pri tem je šola, gorenjska okolica, izredno hiter porast zlasti Mojstrane v zadnjem desetletju itd.

Taka je dialektična podoba gornje savske doline. Priložena razpredelnica posameznih refleksov nazorno kaže obseg tega ali onega pojava v tem zanimivem dialektičnem področju.

Psl.	Rateče	Podkoren	Kranjska gora	Dovje- Mojstrana
<i>ē</i>	<i>ī^o</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>ēi</i>
<i>ē̇</i>	<i>ē̇</i>	<i>ē̇</i>	<i>ē̇</i>	<i>ē̇i</i>
<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>
<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>
<i>ē̈̇</i>	<i>ī^o</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>
<i>ð</i>	<i>ū^o</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ōu</i>
<i>è</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>
<i>ò</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>
<i>ð̈</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ā</i>
<i>ženà</i>	<i>žēnā</i>	<i>žēnā</i>	<i>žēnā</i>	<i>žēna</i>
<i>nogà</i>	<i>nōgā</i>	<i>nōgā</i>	<i>nōgā</i>	<i>nōga</i>
<i>-òt</i>	<i>-āt</i>	<i>-āt</i>	<i>-āt</i>	<i>-ðt</i>
<i>o-</i>	<i>a-</i>	<i>a-</i>	<i>a-</i>	<i>o-</i>
<i>-o/-o</i>	<i>-a/-a</i>	<i>-o/-a</i>	<i>-o/-a</i>	<i>-/-o</i>
<i>l̈</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ōu/ō̇</i>
<i>l/n̈</i>	<i>l/n̈</i>	<i>l/n̈</i>	<i>l/n̈</i>	
<i>v</i>	<i>b</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	<i>v</i>
<i>-vi-</i>	<i>-b-</i>	<i>-i-</i>	<i>-i-</i>	<i>-i-</i>
<i>ki, gi, xi</i>	<i>fi, ii, xi</i>	<i>ti, ii, xi</i>	<i>ti, ii, xi</i>	